

Алла Миколаївна БАБЮК,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правосуддя
Київського національного лінгвістичного університету,
Alla1005@ukr.net

УДК 340.12

ПОНЯТТЯ НОРМАТИВНОСТІ ПРАВА

Досліджується питання визначення однієї з основних властивостей права — нормативності. Враховуючи, що визначення поняття нормативності права науковцями трактується по-різному, досліджено погляди представників відмінних у поглядах концепцій праворозуміння. З'ясовано поняття нормативності права представниками позитивістської та природно-правової концепції права, розкрито підходи до цього явища. Розкривається, у чому полягають основні відмінності щодо поняття нормативності права представниками вищезазначених концепцій права. Також відображено причини, які стали основою відмінності поглядів на нормативність права у представників позитивістської та природно-правової концепції права. Здійснено аналіз поняття (розуміння) основи чинності нормативно-правових актів, що розробляються, та нормативності їх правової основи. Досліджено погляди сучасних науковців щодо доцільності поєднання у праві різних елементів. Це стосується поглядів, які притаманні концепціям права, як з вузьким, так і з широким підходом до розуміння права в цілому і нормативності у праві зокрема.

Ключові слова: право, правова нормативність, основні концепції права.

Досить часто предметом наукових досліджень виступають такі категорії як “нормативність”, “нормативне рішення (акт)”, “норма права”. Нерідко ці поняття вживаються, як тотожні. При цьому коли на практиці здійснюється аналіз певного нормативно-правового акта, то під “нормою” розуміють певну складову цього акта. Але чи завжди така норма є правовою? І що взагалі слід розуміти під нормативністю права?

Проблема полягає в тому, що представники різних концепцій права по-різному трактують це поняття.

Для того, щоб детально розібратись у цих категоріях, насамперед слід дослідити, як саме визначається така особливість права, як нормативність, представниками різних концепцій права, зокрема позитивістської та природно-правової.

Оскільки у представників позитивістської та природно-правової концепцій права різні підходи до розуміння основи чинності та суті права, це дослідження дасть змогу з'ясувати, як саме розуміється поняття нормативності права прихильниками цих концепцій права.

Окрім того, сьогодні в чинному законодавстві України відсутнє юридичне визначення поняття норми права. На практиці нормою права прийнято вважати певну складову частину нормативно-правового акта. Деяко інший, більш широкий підхід до визначення і розуміння цього поняття у науковців, які досліджують питання визначення поняття нормативності права.

Дослідженням питання нормативності права займалися різні науковці та теоретики права, зокрема Г. Кельзен, С. С. Алексєєв, В. С. Нерсєсянц, Л. І. Заморська, С. П. Погребняк, О. В. Макаров та багато інших.

Окрім цього, питання нормативності права частково висвітлюється в підручниках з теорії держави та права.

Однак кожен з авторів розглядає цю властивість права з точки зору притаманної якійсь одній концепції права.

Метою статті є дослідження та аналіз різних наукових поглядів на нормативність права з урахуванням особливостей різних концепцій права. Тому у статті ставиться завдання з'ясувати, яким чином представники позитивістської та природно-правової концепцій права трактують поняття нормативності права. Також завданням є з'ясувати, у чому полягає характер різних поглядів на нормативність права у прихильників цих концепцій. Ще одним завданням цієї статті є необхідність виявлення передумов, що призвели до різних поглядів на нормативність права у прихильників вищезазначених концепцій походження права.

Одна з основних особливостей позитивного права як основи юридичних прав і обов'язків полягає в тому, що воно є нормативним утворенням. Це означає, що право складається з юридичних норм, які є ніби “цеглинками”, з яких утворюється право кожної держави [1, с. 32].

Це твердження повністю відповідає позиції позитивістської теорії права, оскільки згідно з цією теорією основою права (позитивного права) є рішення (закон, нормативно-правовий акт). Основним завданням будь-якого нормативно-правового акта є врегулювання певних суспільних відносин чи вирішення певної конкретної ситуації (проблеми). Такий акт повинен застосовуватись у всіх таких самих випадках чи ситуаціях.

Розуміння права як системи норм підкреслює його державний, а не соціальний характер. Іншими словами, якщо право — не встановлена чи санкціонована державою система норм, то його джерелом виступає воля держави, а точніше — воля тих хто приймає норму права [2, с. 17]. Насправді, право як систему норм створює не народ, не громадянське суспільство, а структури (органи держави), що здійснюють державну владу [3, с. 202].

Слід зазначити, що наприкінці 30–40-х років ХХ ст. виник окремий напрям юридичної теорії — нормативне розуміння права. Згідно з цим напрямом право розглядалось як система діючих у державі юридичних норм.

Якщо розглядати в загальному, то норма — це загальне правило поведінки, яке діє протягом усього часу стосовно невизначеного кола осіб і необмеженої кількості випадків. Норма націлена на те, щоб у відносинах між людьми існувало дещо постійне, стійке — загальний критерій, з яким узгоджувалася б їхня поведінка [1, с. 33].

Відомий учений С. С. Алексєєв звернув увагу на розуміння терміна “норма”, оскільки це слово має й інше, широко вживане значення. Під нормою (нормальним) часто розуміється природний стан, тобто звичайний, “здоровий” стан речей, що відповідає об'єктивним вимогам життя, економічним і духовним факторам, природним вимогам, наприклад, нормальний рівень населення на тій чи іншій території [1, с. 33].

Однак, вживаючи термін “норма”, слід чітко усвідомлювати і розмежовувати, про яку саме норму йде мова: норма як складова частина нормативно-правового акта, встановленого державою, чи соціальна норма, яка існує в суспільстві.

Норми, котрі існують у суспільстві, на відміну від технічних правил, є соціальними нормами. До них поряд з юридичними нормами належать норми-звичаї, норми моралі, норми, що діють в певних добровільних організаціях, об'єднаннях громадян [1, с. 33].

Нормам права притаманно все те, що є характерним для норм “взагалі”. Разом з тим, слід ще раз звернути увагу, що в юридичній сфері (сфері публічного, державного життя) норми отримують нову якість — вони встановлюються, затверджуються державою.

Юридична норма — це не просто загальне, а загальнообов'язкове правило поведінки, закріплене в законах, інших державних нормативно-правових актах, яке виступає основою і критерієм правомірної, дозволеної з юридичної точки зору (чи так само юридично забороненої) поведінки суб'єктів права.

На думку С. С. Алексеева, кожна юридична норма (особливо норма, що виражається в законі) є свого роду інтелектуальним явищем, деяким узагальненням тих індивідуальних випадків, їх особливостей, які зустрічаються в житті, і тих типових рішень, які в таких випадках повинні застосовуватись.

З часом ця інтелектуальна сторона права отримує розвиток — виражається в правових принципах (таких, наприклад, як принцип поваги до суду, презумпція невинуватості) чи таких особливих правових категоріях, як загальний дозвіл, наприклад, загальний дозвіл вступати в будь-який договір, не заборонений законом [1, с. 34].

Взагалі, дослідженню питання нормативності права приділена досить велика кількість уваги науковців. Так, учені виділяють нормативність та системність права як одні з основних властивостей права.

Зокрема К. Г. Волинка зазначає, що поняття нормативності права, як не менш важлива і необхідна його ознака вказує, що нормативність виявляє сенс і саме призначення права. Нормативністю права до суспільного життя вносяться істотні елементи єдності, рівності, принципової однаковості — право виступає як загальний масштаб, міра (регулятор) поведінки людей. За допомогою норм право регулює різні суспільні відносини, слугує знаряддям втілення в життя політики держави, засобом організації її різнобічної управлінської та іншої діяльності. У нормативності є одна істотна риса: право виражається в нормативних узагальненнях (загальні дозволи, загальні заборони, загальні зобов'язання), які встановлюють межі досягнутої свободи, межі між свободою і несвободою на певному ступені суспільного прогресу [4, с. 137].

Нормативність права робить можливим утворення економічної, єдиної, безперервно діючої, загальнообов'язкової системи типових масштабів поведінки, які забезпечували б цілеспрямований і гармонічний розвиток всього соціального організму відповідно до об'єктивних потреб суспільства [5, с. 78].

Прихильники нормативістського підходу до права виходять з того, що навіть “найвищі” теорії не слід залишати власний предмет юридичних знань, догму права, і при цьому належить брати за основу трактування права його дійсно існуючі особливості, насамперед — властивість нормативності.

Саме юридичні норми, що містяться в джерелах права, зокрема законах, мають для права основне значення; саме в нормативних принципах і конкретизованих нормативних положеннях позитивного права містяться критерії, на підставі яких у практичному житті визначається правомірна і неправомірна поведінка — юридично дозволені і юридично не дозволені вчинки, інші факти з усіма юридичними наслідками, що витікають з них, пов'язаними з істинним призначенням права — вирішенням конкретних життєвих ситуацій [1, с. 164].

У нормативістських концепціях права, насамперед у “чистій” теорії права Ганса Кельзена, нормативності приділено велику кількість уваги та надано досить велике значення.

Так, Г. Кельзен стверджував, що основою чинності однієї норми може бути лише чинність котроїсь іншої норми. Така норма, яка є основою чинності для іншої норми, образно визначається як вища щодо іншої, нижчої норми [6, с. 215].

Свою систему норм Г. Кельзен будував виходячи з припущення про найвищість засадничої норми. “Ми змушені виходити із припущення про її найвищість, оскільки вона не може бути установлена таким авторитетом, чия компетентність повинна б спиратися на якусь іще вищу норму. Її чинність більш не може виводитися від якої-небудь іще вищої норми, й підставу її чинності більш не випадає ставити під сумнів. Таку припущену, як найвища, норму ми тут означуватимемо як засадничу норму” [6, с. 216]. Зasadнича норма, за Г. Кельзенем, є спільним джерелом чинності для всіх норм, що належать до одного й того самого конкретного порядку, є спільною для всіх них основою чинності.

Однак, досліджуючи питання нормативності права, слід звернутись до статичного і динамічного принципів, обґрунтованих у теорії права Г. Кельзена.

Відповідно до природи основи чинності Г. Кельзен розрізняв два типи нормативних систем: статичний і динамічний. Норми порядку першого типу є чинними, тобто визначена ними поведінка людей розглядається як повинність завдяки їхньому змістові, оскільки їхню чинність можна звести до такої норми, під зміст якої можна підвести зміст норм, що утворюють порядок, так як часткове підводиться під загальне [6, с. 217].

Така система норм, чиї основа чинності й зміст чинності виводяться з якоїсь однієї норми, припущеної як засаднича норма, є статичною системою норм. А та засада, згідно з якою відбувається обґрунтування чинності норм цієї системи, є статичною засадою [6, с. 217].

У динамічній системі норм норма може надати іншій нормі лише основу її чинності, але не зміст заснованих на ній норм. Саме такі норми й утворюють їх динамічну систему. А принцип, за яким здійснюється обґрунтування чинності норм цієї системи, є динамічним принципом.

Будучи позитивістським вченням, теорія права Г. Кельзена базується на тому, що правова норма буває чинною не тому, що вона має якийсь конкретний зміст, тобто, що її можна вивести з якоїсь припущеної засадничої норми шляхом логічного добування висновку, а тому, що вона створюється у певний, а саме, насамперед, визначений якою-небудь засадничою нормою спосіб [6, с. 220].

При цьому Г. Кельзен у своїх працях порушував питання проблеми справедливості. Він зазначав, що оцінка позитивного права, як справедливого чи несправедливого, здійснюється, зокрема, з позиції вчення про природне право, згідно з яким позитивне право тільки тоді є чинним, коли воно відповідає природному праву, що конститує цінність абсолютної справедливості [6, с. 382].

Щодо нормативістських концепцій права, то у сучасній літературі зазначається, що кожна з них (при всіх своїх недоліках, неузгодженостях тих чи інших положень і т.д.) виконала свою особливу функцію в рамках специфічного розподілу науково-юридичної праці, внесла свій вклад у процес модернізації і збагачення юридичної думки, сприяла поглибленню юридичних досліджень і розвитку юридичної науки [7, с. 118].

На відміну від прихильників нормативістських концепцій права, інші науковці розглядають нормативність як елемент, який покликаний передусім задовольнити потреби суспільства.

Вже у Новітній час значне поширення отримала думка, згідно з якою природне право є певним правовим ідеалом, на який необхідно рівнятися позитивному, державно-встановленому праву. Цей ідеал найчастіше розумівся як сукупність моральних вимог до діючого у суспільстві права [8, с. 112].

Значення права у природно-правовому підході можна побачити в його забезпеченні ідеї справедливості як змісту ідеї категоричного імперативу буття [8, с. 116].

С. С. Алексєєв вважає, що нормативність означає те, що право за допомогою загальних правил реалізує потребу суспільства у затвердженні нормативних основ існування і розвитку всього суспільного організму. Суспільство за допомогою абсолютно природного порядку і за допомогою доцільності, що проявляються через розум, існує і функціонує не лише в режимі циклічності відносин і процесів, але й в необхідності підтримки єдності цього режиму в рамках всього суспільства [1, с. 258]. Оптимальною формою вираження і забезпечення такого роду “об’єктивної нормативності” і є право [1, с. 258].

Якщо нормативність, наприклад, звичаї і моралі поєднані з самою соціальною діяльністю, то право тому й утворює об’єктивне інституційне утворення, що є явищем духовного інтелектуального порядку, а відповідні положення отримують формальне закріплення в письмових документах [1, с. 258].

Окрім цього, С. С. Алексєєв виділяє нову межу нормативності права: це не просто загальнообов’язкова нормативність, а невіддільна від різнопланових проявів розуму нормативність, і відповідно — від його соціально-політичного, морального, гуманістичного змісту [1, с. 259].

С. С. Алексеев зазначає, що право — це не лише норми; без властивості нормативності немає права [1, с. 259]. Саме за допомогою юридичних норм різноманітні засоби впливу, захисту і т.п. отримують правовий характер. Норми, які визначені у формально визначених писаних правилах, тобто в нормативних юридичних документах, є інструментом інституалізації всієї системи правових засобів, виведення їх на рівень цілісної регулятивної системи [1, с. 260].

Деякі науковці взагалі розглядають право в цілому як єдину норму права.

В. С. Нерсисянц вважає, що визначення права як системи норм права, по суті, означає і взагалі логічно допустиме лише за умови, що, насамперед, саме право в цілому (право як системне нормативно-регулятивне ціле) є єдиною нормою права, зокрема позитивно-правовою нормою. Розуміння права в цілому як єдиної позитивно-правової норми логічно передуює розумінню окремої норми права як системного елемента права. Розуміння права в цілому як єдиної норми права є основою розуміння права як системи норм права і включає в себе поняття окремої норми права як елемента цієї системи [9, с. 389].

Нормативність права означає специфічну юридичну нормативність всього права в цілому, і лише на цій основі — юридичну нормативність його системних елементів (окремих норм позитивного права). І в силу саме такої загально правової природи і змісту норма права виступає як загальна основа і єдиний критерій для специфічної інтерпретації всіх юридично значущих явищ — як окремих положень самого позитивного права, так і суспільних відносин, що ним регулюються [9, с. 390].

У сучасній юридичній літературі під нормою права розуміється загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, що встановлене і забезпечене суспільством і державою, закріплене й опубліковане в офіційних актах, направлене на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав і обов'язків їх учасників [10, с. 272].

Право є складним системним утворенням, що включає, узагальнено кажучи, три необхідні та достатні елементи: природне (соціально-правові домагання, завдання, зміст яких обумовлений природою людини і суспільства, найважливішим з яких є права людини), позитивне (законодавство й інші джерела юридичних норм) і суб'єктивне (індивідуальні можливості, що виникають на основі норм позитивного права і задовольняють інтереси та потреби його володаря) право [11, с. 15].

Сьогодні в Україні порядок розробки та прийняття того чи іншого нормативно-правового акта в основному відбувається двома шляхами.

Згідно з першим шляхом, необхідність розробки певного нормативно-правового акту передбачається відповідним вищим актом, який виступає основою чинності акта, що планується розробити. При цьому вищий акт надає акту, що розробляється, лише основу чинності, але не зміст норм, які будуть розроблятися і складатимуть новий акт. Слід відмітити, що нормативно-правовий акт, що розробляється, не завжди є нижчим за юридичною силою, він може мати і рівнозначне становище щодо акта, який є уповноважувачим.

Згідно з другим шляхом акт, який містив би вказівку або повноваження щодо розробки іншого акта, відсутній. Тобто відсутня так звана засадничка норма. При цьому на практиці часто виникають випадки необхідності розробки певного нормативно-правового акта як ініціативного, без попередньої нормативно закріпленої вказівки.

Можна припустити, що в такому випадку основу чинності цього акта складатиме нормативно закріплений спосіб (порядок) створення та прийняття нормативно-правового акта, який є закріпленим державою.

При цьому зміст нормативно-правового акта, що розробляється, повинен бути направлений на врегулювання певної проблеми чи питання, які за допомогою цього акта повинні вирішуватись. Однак при цьому зміст такого акта все одно повинен узгоджуватись із загальними законодавчо закріпленими нормами і принципами, що існують у державі, наприклад, основними положеннями, що закріплені в Конституції України та інших основоположних актах. Порушення чи неузгодженість з такими актами свідчать про невідповідність змісту розроблюваного акта вищим (засадничим)

нормам держави. У такому випадку розроблений акт не зможе пройти законодавчо встановленої процедури прийняття нормативно-правових актів, а значить не буде прийнятим і відповідно чинним.

Таким чином, проаналізувавши поняття нормативності права, яке дається представниками позитивістської та природно-правової концепцій права, можна дійти висновку, що передумови відмінності поглядів представників цих концепцій на нормативність права полягають у різних підходах і трактуваннях поняття права в цілому представниками цих концепцій права.

Оскільки підходи до розуміння права, його головної мети та основних властивостей у представників позитивістської та природно-правової концепцій права суттєво відрізняються, відповідно і погляди на нормативність права представниками цих концепцій впливають із трактування і розуміння права кожною із зазначених концепцій.

Однак очевидним є той факт, що нормативність права є невід'ємною властивістю (характеристикою) права. Без нормативності право не зможе ефективно реалізовуватись у суспільстві. Тому нормативність права є одним із основних його аспектів. При цьому слід чітко усвідомлювати, в рамках якої концепції права розглядається це питання.

Однак, аналізуючи позиції прихильників різних концепцій права щодо нормативності у праві, слід відзначити, що позиція щодо доцільності поєднання у праві різних елементів є найбільш оптимальною та прийнятною на сучасному етапі розвитку права.

Список використаних джерел

1. *Алексеев, С. С.* Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.
2. *Макаров, О. В.* Соотношение права и государства [Текст] / О. В. Макаров // Государство и право. — 1995. — № 5. — С. 16–22.
3. *Балинська, О. М.* Проблеми теорії держави і права [Текст] : навч. посіб. / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. — [вид. 2-ге, доповн. і переробл.] — Львів : Вид-во ЛьвівДУВС, 2010. — 415 с.
4. *Волинка, К. Г.* Теорія держави і права [Текст] : навч. посіб. / К. Г. Волинка. — К. : МАУП, 2003. — 240 с.
5. *Алексеев, С. С.* Социальная ценность права в советском обществе [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Юридическая литература, 1971. — 223 с.
6. *Кельзен, Г.* Чисте правознавство: з дод.: пробл. справедливості [Текст] / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
7. *Нерсесянц, В. С.* Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства [Текст] : для юрид. вузов и фак-тов / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма, Инфра-М, 1998. — 288 с.
8. *Машков, А. Д.* Проблеми теорії держави і права. Співвідношення та межі [Текст] / А. Д. Машков. — К. : К.І.С., 2011. — 344 с.
9. *Нерсесянц, В. С.* Общая теория права и государства [Текст] : учеб. / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма: Инфра-М, 2010. — 560 с.
10. Теория государства и права [Текст] : учеб. [для юрид. вузов и фак-тов] / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 570 с.
11. *Мамченко, Н. В.* Дуалізм природного і позитивного права як синтез мети правової системи [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / Н. В. Мамченко. — К., 2009. — 19 с.

Рекомендовано до друку кафедрою правосуддя
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 5 від 30 жовтня 2014 року)

Надійшла до редакції 26.11.2014

Бабюк А. Н. Понятие нормативности права

Исследуется вопрос определения одного из главных свойств нормативности права. Учитывая, что определение нормативности права учеными толкуется по-разному, изучены мнения представителей различных концепций правопонимания. Уточнено понятие нормативности права, представителями позитивистской и естественно-правовой концепций права, рассмотрены подходы к этому явлению. Объясняется каковы основные отличия по отношению к пониманию нормативности права представителями вышеупомянутых концепций права. Также показаны причины, которые легли в основу различий во мнениях по вопросу нормативности права в позитивистской и естественно-правовой концепциях права. Осуществлен анализ определения (понимания) основы юридической силы нормативно-правовых актов, которые в настоящее время разрабатываются и нормативности их правовой основы. Изучено взгляды современных ученых относительно целесообразности соединения в праве различных элементов. Это относится к мнениям, которые присущи концепциям права, как с узким, так и с широким подходом к пониманию права в целом и нормативности права в частности.

Ключевые слова: право, правовая нормативность, основные концепции права.

Babiuk, A. M. Definition of Law Normativity

The article researches determination item of normativity as one of the basic law properties. Considering that definition of law normativity by scientists is interpreted in different ways the article develops views of representatives with different views on legal consciousness concepts. In order to determine definition of law normativity for representatives of different law concepts the article has discovered strategy for this fact of representatives of positivistic and natural — legal law concepts. The article shows main differences concerning concept of law normativity by representatives of abovementioned law concepts. Also there is represented reasons which became the basis of view difference in law normativity of representatives of positivistic and natural — legal law concepts in the article. Also article makes analysis of definition (understanding) of validity basis of developed normative legal acts and normativity of their legal basis. There were researched views of modern scientists concerning expediency of combination of different elements in law. It concerns views which are inherent in law conception, either with narrow or with wide strategy for law understanding in whole and law normativity in particular.

Keywords: law, law normativity, basic concept of law.

